

Jos Joosten
(Radboud Universiteit Nijmegen)

DRIE BOURDIEU'S EN EEN HALVE NEERLANDICUS?

Pierre Bourdieu en de neerlandistiek (1980-2010)

J'ai souvent dit que la recherche française, et même toute notre tradition intellectuelle nationale, souffraient beaucoup du fait que certaines activités, qui sont indispensables, mais qui sont traditionnellement tenues pour inférieur, n'étaient ni assez développées ni assez reconnues et récompensées.

Pierre Bourdieu, 'Sur l'esprit de la recherche'

Waar de ondertitel van mijn *paper* nogal wat pretendeert, hoop ik dat al te hoge verwachtingen getemperd worden door de hoofdtitel, waarin de enigszins fantasievolle lezer zonder twijfel al de allusie op de uitdrukking 'anderhalve man en een paardenkop' herkende, volgens mijn *Van Dale* uit 1992: 'een zeer gering aantal'. Dat zeer geringe aantal blijkt, voor wat betreft Bourdieu's aanwezigheid binnen de wetenschappelijke moderne neerlandistiek, gaandeweg een steeds complexer gegeven, zoals we zullen zien. Ook de *drie* Bourdieu's waarover ik spreek, zullen nader toegelicht worden.

Directe aanleiding voor deze verkenning is tweeledig. Allereerst ligt die eenvoudigweg in de *call for papers*, waarin onder het kopje 'Neerlandistiek en sociologie' gesteld wordt:

Dankzij het werk van de zgn. Tilburgse school (Verdaasdonk, Van Rees en hun promovendi) heeft de institutionele literatuursociologie in Nederland vaste voet aan de grond gekregen. Dorleijn en Joosten zijn in dit spoor verder gegaan; daarnaast is er het onderzoek naar specifiek Nederlandse literaire verschijnselen van Jansen, De Nooy, De Glas en anderen. Zijn de mogelijkheden in deze voldoende benut? Moet er worden gestreefd naar een synthese van literatuurgeschiedschrijving en literatuursociologie?

Met name de kwestie 'zijn de mogelijkheden voldoende benut?' leek nader onderzoek waard. Dat werd mede ingegeven door de zeker niet louter-serieus bedoelde enquête onder aanwezige vakgenoten waarmee in 2008 door een aantal jonge promovendi het tweejaarlijkse congres *Achter de verhalen* in Nijmegen werd afgesloten. Misschien wel de meest opmerkelijke conclusie was dat Pierre Bourdieu gekozen werd tot *zowel* meest invloedrijke als meest overschatte buitenlandse invloed op de

(moderne) Neerlandistiek. Nogmaals: helemaal serieus was de bewuste enquête niet, maar zij toonde in elk geval dat Bourdieu op dat moment spraakmakend en omstreden was.

Alvorens men iets kan zeggen over de vraag of de mogelijkheden ‘optimaal benut’ zijn van een benadering, is een basis nodig van waaruit bekeken kan worden of er iets te zeggen valt over feitelijke invloed van Bourdieu op de modern-letterkundige neerlandistiek. In de beste literair-empirische traditie is het dan allicht gepast om de kwestie, voor zover mogelijk, eerst kwantitatief in kaart te brengen. Getracht is dan ook om een aantal kwestie omtrent Bourdieu te kwantificeren. Allereerst probeer ik een indicatie te geven van de omvang van Bourdieu’s oeuvre en de internationale verspreiding ervan. Ik neem daartoe de periode vanaf zijn eerste publicatie, zijn studie *Sociologie de l’Algérie* uit 1958, tot aan 2001. Dat slotjaar is het laatste volledige jaar vóór Bourdieu’s overlijden en tevens het laatste volledige jaar dat geïndexeerd is in Delsauts en Rivières bibliografie van Bourdieu’s oorspronkelijke werken en vertalingen.¹ In **grafiek 1** zien we een overzicht van de oorspronkelijke publicaties van Bourdieu tussen 1958-2001. Voor het overgrote deel teksten in het Frans, uiteraard, maar ook teksten die voor het eerst in een andere taal gepubliceerd werden (voornamelijk Engels) zijn hier meegerekend.

Met betrekking tot alle cijfermateriaal in dit paper moet benadrukt worden dat het hier om *tendensen* gaat. Voor bovenstaande grafiek is uitgegaan van losse publicaties van Bourdieu, dus zowel een complete boekpublicatie als een los artikel gelden elk als één oorspronkelijke tekst. Ook voorpublicaties en losse artikelen, die later (veelal bewerkt) gebundeld werden, zijn apart meegerekend. Niet opgenomen zijn de ‘entretiens’ die Bourdieu, zeker de laatste tien jaar van zijn leven, uitgebreid gaf. Wél opgenomen zijn gepubliceerde (en regelmatig vertaalde) referentschappen tijdens congressen.

Grafiek 2 toont de vertaalde teksten van Bourdieu in dezelfde periode, met dezelfde uitgangspunten als hierboven vermeld. Ook is geteld per vermelde titel in Delsaut/Rivière. Dat betekent dat herplaatsing van eenzelfde tekst in uiteenlopende jaren in uiteenlopende readers en overzichtsbundels (wat vooral in het Engelse taalgebied regelmatig gebeurt) meerdere keren meetelt. De nogal abrupte daling die 2001 te zien geeft, is mogelijk veroorzaakt door het feit dat bij sluiting van de bibliografie nog niet alle internationale gegevens voorhanden waren. Anderzijds geeft het verloop van vertalingen steeds een op- en neergaande lijn te zien.

Teksten van Bourdieu zijn in de meest uiteenlopende talen verschenen: het Engels en Duits, uiteraard, en het Nederlands (hierover straks), maar ook in alle Scandinavische talen, de Romaanse talen, in tal van Oost-Europese talen, Koreaans, Chinees, Arabisch en in het Catalaans, Hindi en Hebreeuws. Een klein voorbeeld van deze wat onverwachte niche biedt **grafiek 3**. De nodige teksten van Bourdieu verschenen ook in het Japans: er ging sedert eind jaren tachtig nauwelijks een jaar voorbij dat er geen vertaling van Bourdieu in die taal beschikbaar kwam.

Het Engels is de eerste vreemde taal waarin Bourdieu (in 1962) vertaald werd. Sedertdien is zijn werk in het Angelsaksische taalgebied vrijwel constant vertaald gebleven. Het Duits is later met de eerste Bourdieu-vertaling (1970), maar ook daar geldt dat er sindsdien vrijwel jaarlijks nieuwe teksten in

¹ Yvette Delsaut en Marie-Christine Rivière, *Bibliographie des travaux de Pierre Bourdieu. Suivi d’un entretien sur l’esprit de la recherche*, Pantin 2002.

vertaling verschenen (**grafiek 4**). Voor beide talen geldt dat het werk van Bourdieu vanaf begin jaren zestig vrij constant gevolgd is. Uit **grafiek 5** blijkt dat Nederlandse vertalingen relatief laat waren, in vergelijking met Engels en Duits, en vooral begin jaren negentig gecentreerd zijn, toen ook de twee bekendste vertalingen bij uitgeverij Van Gennep in boekvorm verschenen: *Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip* uit 1992, wat een verzameling losse artikelen is van Bourdieu, verzameld door Dick Pels en vertaald door Rokus Hofstede, Constance van der Maesen, Benjo Maso, Piet Nijhoff en eindredacteur Dick Pels. Voorts is er de vertaling van *Les règles de l'art* van twee jaar later: *De regels van de kunst: wording en structuur van het literaire veld* in de vertaling van Rokus Hofstede. Het verschijnen van (een) vertaling(en) wil uiteraard niet zeggen dat pas vanaf dat moment een wetenschapper een rol speelt in het nationale discours. Je zou misschien zelfs kunnen zeggen dat het omgekeerde het geval is: pas wanneer een gedachtegoed in het wetenschappelijke debat een rol gaat spelen, wordt het interessant voor een uitgever om het werk ook in de eigen landstaal te laten vertalen. Het is dan ook niet onwaarschijnlijk dat het moment waarop Bourdieu in de Nederlandse literatuurwetenschap opduikt vroeger ligt. Wanneer verscheen Bourdieu binnen de neerlandistiek? De eerst traceerbare vermelding blijkt een onverwacht en losstaand geval. Volgens de DBNL wordt Bourdieu voor de allereerste keer genoemd door de Nijmeegse neerlandicus N.C.H. (Niek) Wijngaards, een vroegmodern letterkundige, of nauwkeuriger gezegd een *dix-huitièmist*, die Bourdieu en passant (ontleend aan een Duitse vertaling) vermeldt in een artikel over Simon Stijl.²

Of course, Pierre Bourdieu is quite right in stating that it is illusory to suppose that a work of art, whatever it may be, can be understood directly, that is to say without some intervening knowledge of a code. This holds true for the plastic arts, but in my opinion, a fortiori for literature.

Hij verwijst in zijn voetnoot naar de eerste druk uit 1970 van *Zur Soziologie der Symbolischen Formen* en meer precies naar de vertaling daarin van het dan tamelijk recente artikel 'Éléments d'une théorie sociologique de la perception artistique' dat Bourdieu twee jaar eerder gepubliceerd had. Een op het oog tamelijk vanzelfsprekend ogende referentie die echter voornamelijk als curiositeit interessant is: zij is zeker niet typisch Bourdieuiaans, verwijst niet naar een sleuteltekst van Bourdieu en maakt evenmin op dat moment of nadien 'school' binnen de neerlandistiek.

Voor de echte blijde inkomst van Bourdieu moeten we nog een jaar of acht wachten na Wijngaards publicatie. In de inleiding op de postume bundeling van artikelen van Hugo Verdaasdonk *Snijvlakken van de literatuurwetenschap* uit 2008 stellen Wouter de Nooy en ik dat Hugo Verdaasdonk in 1981 met een artikel in *De Revisor* 'de eerste [was] die in Nederland, in elk geval op letterkundig gebied, over Bourdieu publiceerde'.³ Omdat het onjuist blijkt te zijn, is het wel zo fair te melden dat deze specifieke informatie niet van Wouter de Nooy maar van ondergetekende afkomstig is. De vroege bibliografie die Rokus Hofstede samenstelde leert dat de eerste die aandacht besteedde aan Bourdieu in de Nederlandstalige literatuurwetenschap de Vlaming Mark Schaevers was, later chefkunst van de

² M. Wijngaards, 'Some sociological aspects of Simon Stijl's "De Torenbouw van Brikkekiks in het landschap Batrachia"', in: *Documentatieblad werkgroep Achttiende eeuw*, (1972), 15/16, 65-83

³ Jos Joosten en Wouter de Nooy, 'Ten geleide', in: Hugo Verdaasdonk, *Snijvlakken van de literatuurwetenschap*, Nijmegen 2008, 9.

Standaard der Letteren en redacteur van *Humo*.⁴ In 1980 schreef hij een beschouwing over *La distinction* (1979) in het Gentse tijdschrift *Heibel* en een jaar erna een artikel naar aanleiding van het al oudere *Un art moyen: essai sur les usages de la photographie* (1965). Ook buiten de neerlandistiek is 1980 het jaar dat Bourdieu in het Nederlandse wetenschappelijk veld opduikt in een artikel van Jaap Boerdam en Warna Oosterbaan Martinius in *The Netherlands Journal of Sociology*.⁵ Wanneer we voor de letterkunde de *early adapters* op een rij zetten, moet behalve Schaevers en Verdaasdonk als eervolle derde Bart Vervaeck genoemd worden, die in de jaren tachtig een achttal artikelen publiceerde met Bourdieu als uitgangspunt, te beginnen in 1982 in het Vlaamse literair-theoretische tijdschrift *Restant*.⁶

Hiermee zijn we meteen gestuit we op een definitieprobleem, dat in zekere zin eigen is aan ons vakgebied: wat beschouwen we als behorend tot de neerlandistiek? Publicaties als die van Schaevers en zeker die van Verdaasdonk en Vervaeck (verbonden aan een universiteit) zijn, hoewel niet alle gepubliceerd in wetenschappelijke tijdschriften, in het hierna volgende meegerekend als neerlandistische publicaties. Ik heb dus ruim gedefinieerd.⁷ Toch geeft een blik op de strikt-wetenschappelijke bladen een opmerkelijk inzicht in de verspreiding van Bourdieu in het vakgebied. **Grafiek 7** verdient enige cijfermatig toelichting. Het moment dat Bourdieu zijn intrede deed in het Nederlandstalig wetenschappelijk discours is kort na verschijning van *La distinction* (1979). Ik heb laten uitzoeken in hoeveel artikelen in de drie (vijf) belangrijkste wetenschappelijke tijdschriften Bourdieu vanaf dat moment als bron verscheen.⁸ In *TNTL* verschenen tussen 1979 en 2010 509 artikelen. In drie ervan (in 2007, 2008 en 2010) wordt gebruik gemaakt van Bourdieu. In *Spiegel der letteren* verschenen 521 artikelen in diezelfde periode en komt Bourdieu tien maal voor - vanaf 1992. In de *Nieuwe taalgids* stond tussen 1979 tot en 1995 geen enkele referentie aan Bourdieu. Vanaf 1996 vormde de *NTG* samen met *Spektator* het fusietijdschrift *Nederlandse letterkunde*. Wanneer het aantal artikelen van *Nederlandse Letterkunde* en *Spektator* wordt opgeteld, komt dat op een totaal van 758 bijdragen; in achttien (te beginnen in 1984 met een artikel van Verdaasdonk) ervan wordt Bourdieu aangehaald. We spreken hier dus over respectievelijk zo'n 0.05%, 1.9% en 2.3% van de bijdragen in de neerlandistieke wetenschappelijke bladen. Op zichzelf zeggen deze cijfers weinig over de *impact* van de artikelen in kwestie, maar toch lijkt het geringe percentage ontleningen aan Bourdieu in de belangrijkste wetenschappelijke tijdschriften in elk geval een indicatie van hun wetenschappelijke focus. Dáár ligt dus evident niet de bron van het (vermeende) belang van Bourdieu binnen de neerlandistiek. Wie in de BNTL als algemene zoekterm 'Bourdieu' intikt, krijgt (te beginnen met Verdaasdonks *Revisor*-artikel uit 1981) nog 23 *hits*, buiten de al getelde artikelen in de wetenschappelijke bladen. Duidelijk wordt hierbij wel dat zich bij deze bibliografische exercitie lijkt te wreken dat we met de Bourdieuaanse benadering een grensgebied van de neerlandistiek en

⁴ [Rokus Hofstede], 'Aanvulling op de algemene bibliografie: Bourdieu's werk in Nederland en Vlaanderen', in: Pierre Bourdieu, *Argumenten: voor een reflexieve maatschappijwetenschap*, [vert.: Rokus Hofstede], Amsterdam 1992, 226-235.

⁵ Jaap Boerdam en Warna Oosterbaan Martinius, 'Family Photographs - A Sociological approach', in: *The Netherlands Journal of Sociology* 16(1980), 95-119.

⁶ Bart Vervaeck, 'Autonomie en afhankelijkheid van de kunst: een semantisch-praksiologische benadering van het literair-kreatieve proces', in: *Restant*, 10(1982), 3, 299-335.

⁷ In dit *paper* worden de termen 'literatuurwetenschap' en 'neerlandistiek' enigszins willekeurig door- en naastelkaar gebruikt. Het betreft in elk geval altijd Nederlandstalige artikelen.

⁸ Ik dank studentassistente Margreet Pel voor het telwerk in de wetenschappelijke tijdschriften.

literatuurwetenschap benaderen: veel artikelen uit de Tilburgse cq. Rotterdamse school ontbreken of staan onvolledig in deze primair letterkundige bibliografie.

Daarom is het op zijn minst zinvol een aantal andere bibliografieën te raadplegen uit de hoek van de sociale wetenschappen. Duidelijk werd hieruit dat ondanks de toegenomen digitale ontsluiting nog lang niet alle bestanden gekoppeld zijn. Raadpleging van de *Bibliografie van de Nederlandse Sociale Wetenschappen* leverde enkele nieuwe letterkundige hits op (bij een totaal van 36 op het trefwoord 'Bourdieu'). Veel nieuwe titels zijn te vinden in de databank *Sociological abstracts*. Met aftrek van de met name door Hofstede geïndexeerde vroege Bourdieu-artikelen, leveren de gecombineerde zoektermen 'Bourdieu' en 'Dutch' voor de periode 1980-2010 86 nieuwe vermeldingen op, waaronder ook van (breed-)letterkundige aard.

De resultaten uit de andere bibliografieën biedt de gelegenheid om een afzetpunt te creëren ten opzichte van de neerlandistisch-letterkundige publicaties. In **grafiek 8** is te zien in hoeveel Nederlandstalige wetenschappelijke publicaties Bourdieu als referentie vermeld wordt.⁹ In **grafiek 9** is te zien hoe het totale aantal referentie aan Bourdieu in letterkundige artikelen zich verhoudt tot Bourdieu in de Nederlandstalige wetenschap in brede zin. Hier zijn dus alle voorgaande vermeldingen opgeteld: in de wetenschappelijke tijdschriften, in de *BNTL*, bibliografische referenties in de *DBNL* én evident letterkundig-georiënteerde artikelen in de andere bibliografische bronnen. In het oog springt hier nog dat zowel de neerlandistiek als de sociale wetenschappen vrijwel gelijktijdig (in 1980) aandacht kregen voor Bourdieu's werk en wel na verschijning van *La Distinction*. Er is hier dus geen voorsprong voor de sociale wetenschappen met betrekking tot Bourdieu, die toen nog niet zo duidelijk (ook) literair geprofileerd was als nadien. De vraag is waarom juist dit moment voor het Nederlandstalige wetenschappelijk discours het startpunt was. We spreken immers over een onderzoeker die al meer dan twintig jaar boeken en artikelen publiceerde en van wie - als dat het probleem mocht zijn - al sinds de jaren zestig titels in het Engels en (sinds 1970) in het Duits vertaald waren.

In **grafiek 9** werden de letterkundige onderzoeken nog bij het totaal opgeteld. Het is ten slotte interessant om in **grafiek 10** te zien hoe het beeld is als de letterkundige onderzoeken eruit gefilterd worden: het toont hoe de literatuurwetenschappers zich verhouden tot het brede(re) wetenschappelijk discours. Waar het gezamenlijke startpunt rond 1980 opviel, is nu vast te stellen dat de aandacht voor Bourdieu binnen de sociale wetenschappen afneemt (overigens is dit te relativiseren met mijn kanttekening onder voetnoot 7: er speelt ook een canoniseringproces een rol, dat dus niet verdisconteerd is in mijn cijfers). Binnen het (neerlandistische) letterkundig onderzoek lijkt Bourdieu nog niet passé, maar hierbij zijn uiteraard enkele serieuze kanttekeningen te plaatsen, die in de onderstaande afsluitende beschouwingen volgen, en die bedoeld zijn al uitgangspunt tot gedachtewisseling.

⁹ Ik heb de trefwoorden 'Bourdieu' en de inperking 'language: Dutch' ingevoerd. Opname in de grafiek is gebeurd na raadpleging van het abstract en bibliografie. De tendens is zichtbaar dat in de loop van de jaren negentig (een (klassieke) tekst van) Bourdieu (meestal *La Distinction*) een standaardvermelding wordt in de literaturopgave. Dergelijke vermeldingen nam ik niet op; er moest enige indicatie zijn dat Bourdieu's opvattingen een werkelijk referentie- of afzetpunt waren in een onderzoek.

1) Bourdieu verschijnt vanaf 1980 in de Nederlandse wetenschap - zowel 'neerlandistisch' als 'breed'. Hugo Verdaasdonk geeft in een interview uit 1995 aan dat zijn eigen kennismaking met de voor hem kort erna zo belangrijke invloed eigenlijk nogal toevallig was. Een Franse collega wees hem in 1979 op een boek dat hij *moest* lezen en Verdaasdonk was onder de indruk.

'Bourdieu heeft vanaf het einde van de jaren zestig binnen de sociologie zeer actief gepubliceerd. Dat was mij geheel ontgaan. Dit is een bewijs van de compartimentering van universitaire studies: bij letterkunde dringt geen sociologie of psychologie door. Zeker niet in die tijd. Dat was jammer, want ik interesseerde me in die periode erg voor psychologisch onderzoek naar het lezen van teksten. Ik kan dus wel stellen dat mijn kennismaking met Bourdieu niet het resultaat is van een bewuste zoektocht.'¹⁰

Waarom juist dit boek (dat overigens nooit in het Nederlands vertaald werd) op juist dit moment zo'n invloed kreeg, blijft een interessante kwestie. Terzijde zij opgemerkt dat het merkwaardig is dat Bourdieu's ideeën in Nederland, voor zover mij bekend, nog niet in verband zijn gebracht met Huizinga die in *Homo ludens* in zekere zin de weg baant voor de veldtheorie en zo ook voor minder voortschrijdende geesten de gedachten van (delen van) het maatschappelijk bestel als een (speel)veld acceptabel maakte. Opmerkelijk is daarbij nog dat in Nederland, ondanks de merlinistische dominantie, invloeden vanuit de sociologie wel degelijk opgang maakten in de neerlandistiek. Vanaf begin jaren zeventig was in Nijmegen bij voorbeeld al een gepromoveerd socioloog werkzaam binnen het Instituut Nederlands. Het lijkt erop dat de invloeden hier echter eerder Duitstalig waren dan Frans en orthodox(er) marxistisch.

2) Een andere vraag is: over welke Bourdieu hebben we het eigenlijk? Ik denk dat het niet te ver voert om het denken van Bourdieu in drie - vagelijk opeenvolgende, soms overlappende - onderdelen te verdelen. Er is de *empirische* Bourdieu die veldonderzoek doet, enquêteert en probeert op die manier sociologische wetmatigheden in kaart te brengen - zoals bij voorbeeld terug te zien is in het onderzoek *L' amour de l'art* over museumbezoek of in het sociologische handboek *Le métier de sociologue*. Dan zou men de *theoretische* Bourdieu kunnen onderscheiden (hoewel hijzelf immer stelde dat theorie en praktijk nooit losgezien konden worden van elkaar) zoals die te zien is de artikelen in *Questions de sociologie*, in het (verder) ontwikkelen van klassiek geworden begrippen als *veld*, *habitus*, verschillende vormen van *kapitaal* e.d. Hiertoe valt allicht ook *Les règles de l'art* te rekenen: een boek dat eerder een theorie uitbouwt dan dat het (louter) resultaat is van (louter) empirisch onderzoek. Ik denk dat er redenen zijn om *La distinction* te zien als overgangsboek tussen de empiricus en theoreticus. Ten slotte is er de *activistische* Bourdieu: in de laatste tien jaar van zijn leven trad hij meer en meer op de voorgrond als geëngageerd denker én politiek activist, onder meer met felle kanttekeningen bij de globalisering. Een fenomeen als literaire autonomie was niet zozeer een object (of resultaat) van onderzoek, maar werd een nastrevenswaardig doel voor de kunstenaar (zie bij voorbeeld de lezing 'La culture est en danger' uit 2000, ¹¹ hoewel hierop in het nawoord van *Les règles*

¹⁰ Knapen, Michel. "Ik sta bij Bourdieu intellectueel in de schuld": interview met Hugo Verdaasdonk', in: Michel Knapen, *De bron en de stroom: 25 hoogleraren over hun grote wetenschappelijke voorbeeld*. Tilburg: Tilburg University Press 1995, 239.

¹¹ 'La culture est en danger', in: Pierre Bourdieu, *Contre-feux 2: Pour une mouvement social européen*. Paris: Raisons d'Agir Éditions 2001, 75-91.

de l'art a gezinspeeld wordt). Overigens realiseer ik me dat deze gesuggereerde driedeling van Bourdieu's werk nadere onderbouwing behoeft en binnen het Bourdieu-onderzoek allerm minst onomstreden is. Willem Schinkel bestreed in 2003 al de aanname van breuken in Bourdieu's denken en gaat uit van een grote mate van continuïteit tussen, bij voorbeeld, *La Distinction* en het politiek-geëngageerde werk.¹²

Ik ben het niet voor alle neerlandistische publicaties nagegaan, maar voor wat betreft de artikelen in de wetenschappelijke bladen lijkt de tendens - hier ligt overigens geen exact telwerk aan ten grondslag - dat de neerlandici/literatuurwetenschappers zich voornamelijk baseren op de 'theoretische' Bourdieu: vaak aangehaald wordt de Engelstalige bundel *The field of cultural production* en met name het artikel 'The production of believe', dat overigens ook sporadisch in het Frans en Nederlands genoemd wordt. Daarnaast zien we *La Distinction* zeer regelmatig als bron (meestal in de Engelse vertaling) en *Les règles de l'art*. Opmerkelijk is dat de Nederlandse Bourdieu-vertalingen hier nauwelijks verschijnen.

3) Hoeveel zegt het hier gepresenteerde cijfermateriaal nu eigenlijk? Een aantal zaken heeft er duidelijke contouren mee gekregen: de start - zowel binnen als buiten de neerlandistiek - van aandacht voor Bourdieu in 1980; het feit dat de vertalingen van Bourdieu tamelijk los lijken te staan van de wetenschappelijke verwerking van zijn gedachtegoed; het gegeven dat de aandacht voor Bourdieu op dit moment binnen de neerlandistiek/literatuurwetenschap groter is dan in de sociale wetenschappen, waar Bourdieu in zekere zin op zijn retour lijkt.

Die laatste waarneming relativeerde ik echter al: Bourdieu lijkt, getuige de *Sociological abstracts*, een vanzelfsprekende onpasseerbare bron in een bepaald soort onderzoeken. Veel gebeurt er niet mee, maar als referentiepunt dient de naam genoemd te worden. Die status heeft Bourdieu in de neerlandistiek niet. De vraag die blijft staan is of er nu sprake is van veel aandacht voor Bourdieu is of niet. Een mogelijk kwantitatief antwoord op de vraag die de congresorganisatie opwierp (zijn 'de mogelijkheden in deze voldoende benut?') zou kunnen zijn: dat gaat wel. Sinds zijn eerste verschijnen in de vakliteratuur in 1980 verschijnen er vrijwel jaarlijks meerdere serieuze artikelen waarin Bourdieu's werk een belangrijke rol speelt. Uitschieters daarbij zijn o.a. 2003, 2006 en 2009, dus jaren na Bourdieu's dood en er zijn geen aanwijzingen dat de tendens de komende jaren anders zou zijn.

Rechtvaardigt dit echter de stelling dat Bourdieu de meest invloedrijke denker binnen de (moderne) neerlandistiek van dit moment zou zijn? Dat laat zich niet zo makkelijk stellen. Allereerst zouden voor een correcter beeld de hier gepresenteerde gegevens ook op een rij gezet moeten worden voor andere buitenlandse literatuurwetenschappers en denkers: de klassieke postmodernisten, bij voorbeeld, of (post)klassieke narratologen, of Even-Zohar of Greenblatt e.a.

Een verdergaand onderzoek naar Bourdieu's aanwezigheid in de neerlandistiek zou natuurlijk ook een veel diepgaander *kwalitatieve* component moeten hebben. Niet alleen op de manier waartoe ik een zeer bescheiden tentatieve aanzet gaf (over welke van de drie Bourdieu's hebben we het?), maar grondiger: op welke wijze wordt welk specifieke idee van hem aangewend? Kritische en negatieve

¹² Willem Schinkel, 'Pierre Bourdieu's Political Turn?', in: *Theory, culture & society* (20)2003, 6, 69-94. In de eerdere Nederlandstalige versie luidt de titel overigens nog 'Bourdieu's ethische ommekeer?' (*Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 29 (2002), 4, 457-481).

artikelen over Bourdieu (dat waren er overigens niet veel) zijn in dit paper eenvoudigweg mee opgeteld. Een vraag die ook beantwoord moet worden is of zich bij de invloed van Bourdieu het mechanisme voordoet dat Pierre Geron in 2003/4 vaststelde in zijn onderzoek naar de opkomst van de intertekstualiteit-studie binnen de neerlandistiek: na een fase waarin het nieuwe fenomeen geïntroduceerd wordt, volgen onderzoeken waarin het als inmiddels bekend instrument toegepast wordt.¹³ De vanzelfsprekende referentie die ik bij recente artikelen uit de sociale wetenschappen waarneem, zou hier als een (logische) derde fase gezien kunnen worden.

Ten slotte is er nog de moeilijkst aantoonbare vorm van aanwezigheid. Die manifesteert zich pas wanneer de zoekterm 'Bourdieu' wordt gebruikt in een *full-text*-corpus als de DBNL. Zij is misschien te vergelijken met de wijze waarop het begrip 'postmodern' opdook en gaandeweg de jaren tachtig en negentig een soort containerterm werd die te pas en te onpas gebruikt werd voor een tamelijk ruim ongedefinieerd amalgaam aan literaire en culturele verschijnselen. De vergelijking met 'Bourdieu' gaat hier natuurlijk allerminst volledig op, maar toch stuit je al zoekende op passus die zijn aanwezigheid in het discours wellicht groter maken dan uit de hier gepresenteerde cijfers blijken kan. Enkele voorbeelden. In 1994 spreekt Nico Laan, in een recensie in het tijdschrift *Literatuur*, terloops al over 'de sociale achtergrond van smaakverschillen die men nu automatisch met Bourdieu associeert'.¹⁴ In zijn bijdrage aan *Van Arm Vlaanderen tot De voorstad groeit* schrijft J.M.Klinkenberg in 1988 in zeker verband over 'de sinds de werken van de cultuursocioloog Pierre Bourdieu aanvaarde terminologie'.¹⁵ Lisa Kuitert, als laatste voorbeeld, heeft het - opnieuw in het tijdschrift *Literatuur* - in een recensie op een boek over protestante leescultuur in 1992 al over 'een argeloosheid die men in dit *post-Bourdieuiaanse* tijdperk nog maar zelden aantreft'.¹⁶ Deze vaak terloopse passages (waarvan dit enkele voorbeelden zijn en waarvan er bij verdergaande digitalisering ongetwijfeld veel meer zullen opduiken) verwijzen naar een contemporaine aanwezigheid die zich zeker niet bij voorbaat door het gevonden cijfermateriaal laten ondersteunen. Tegelijkertijd is het geen eenvoudige opgave iets dergelijks hard te maken in een studie naar de aanwezigheid of invloed van een theoreticus op het literaire discours. Er zal, zoals bij het weerbericht, rekening gehouden moeten worden met de 'gevoelstemperatuur' die soms flink kan afwijken van de harde cijfers op de thermometer. Meten is, in dit geval, nog lang niet alles weten.

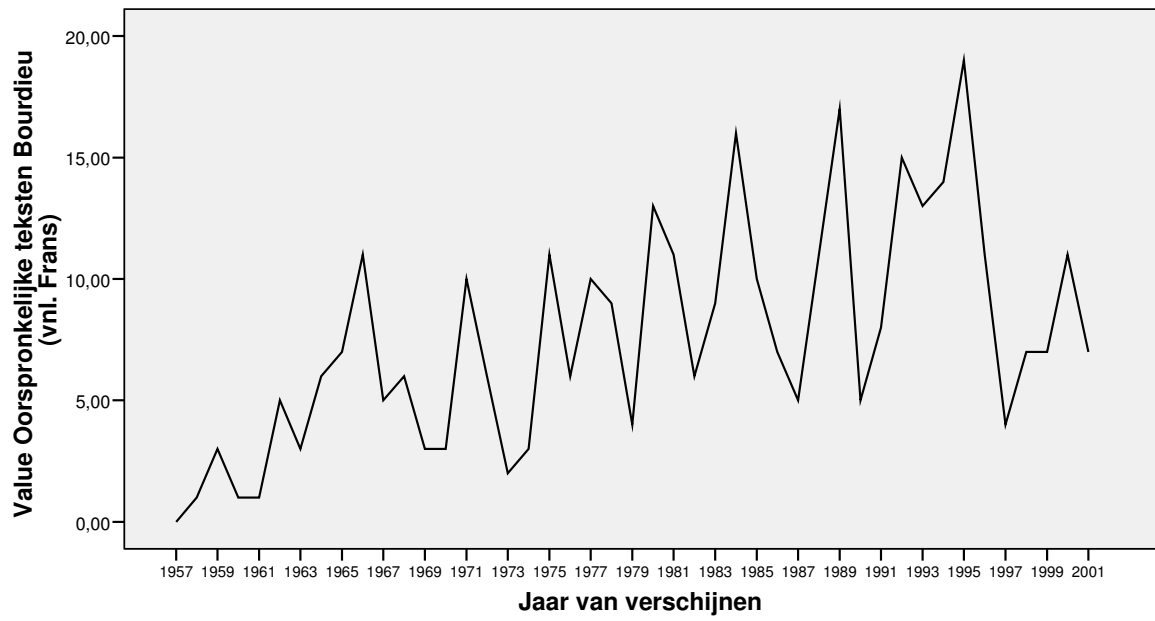
¹³ Pierre Geron, 'L'Intertextualité sans peine? Echo's van Kristeva's concept intertekstualiteit in de neerlandistiek (I)' en 'L'Intertextualité sans peine? Michael Riffaterres poëzieanalyse en zijn receptie in de neerlandistiek (II)', in: *Nederlandse letterkunde*, 8(2003), 4(dec.), p.302-319 en 9(2004), 1(feb.), p.34-53.

¹⁴ Nico Laan, 'Het begin van de Nederlandse kunstsociologie', in: *Literatuur*, 11(1994), 1, 55.

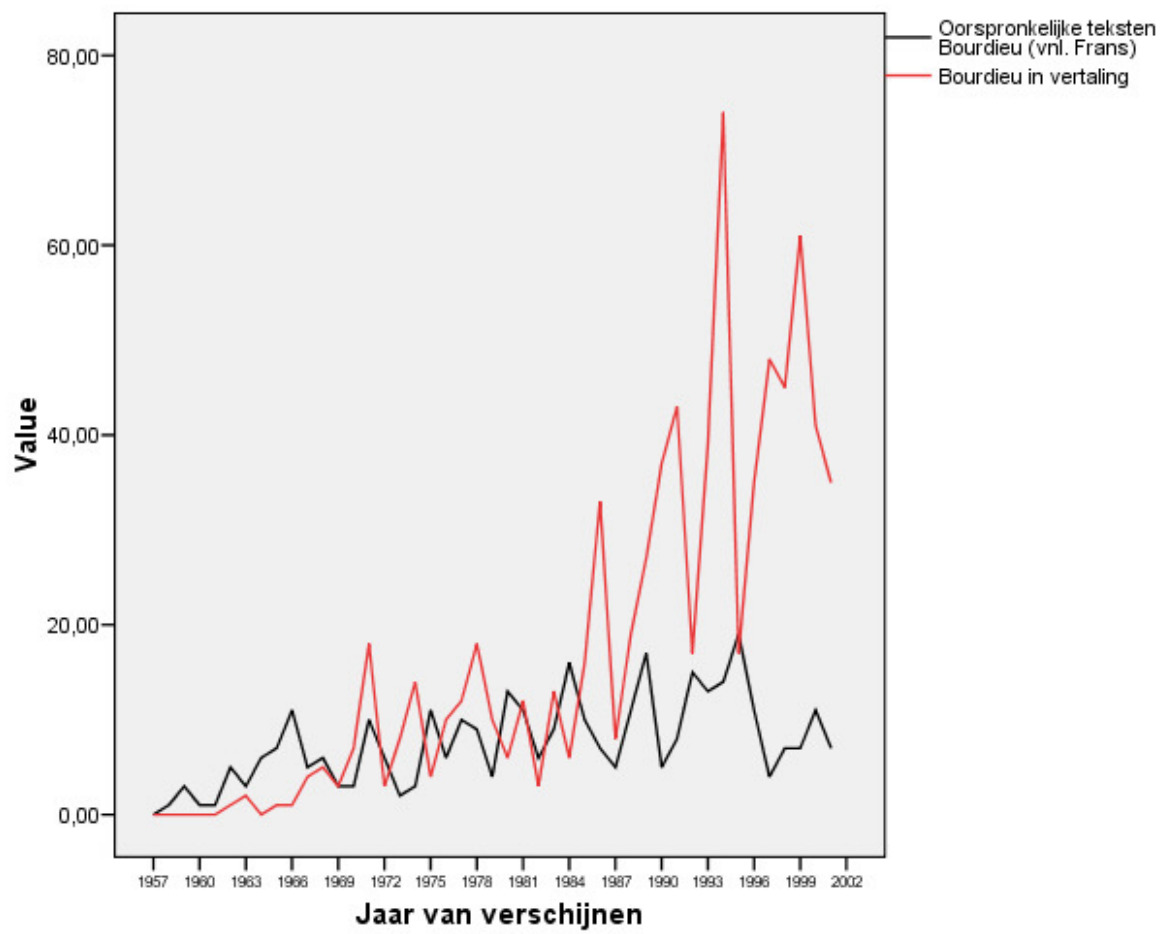
¹⁵ J.-M. Klinkenberg, 'De Franse literatuur in Vlaanderen.' In: M. Rutten en J. Weisgerber (red.), *Van Arm Vlaanderen tot De voorstad groeit*. Standaard Uitgeverij, Antwerpen 1988, 526.

¹⁶ Lisa Kuitert, 'Schrijven en preken', in: *Literatuur*, 9(1992), 5, 317.

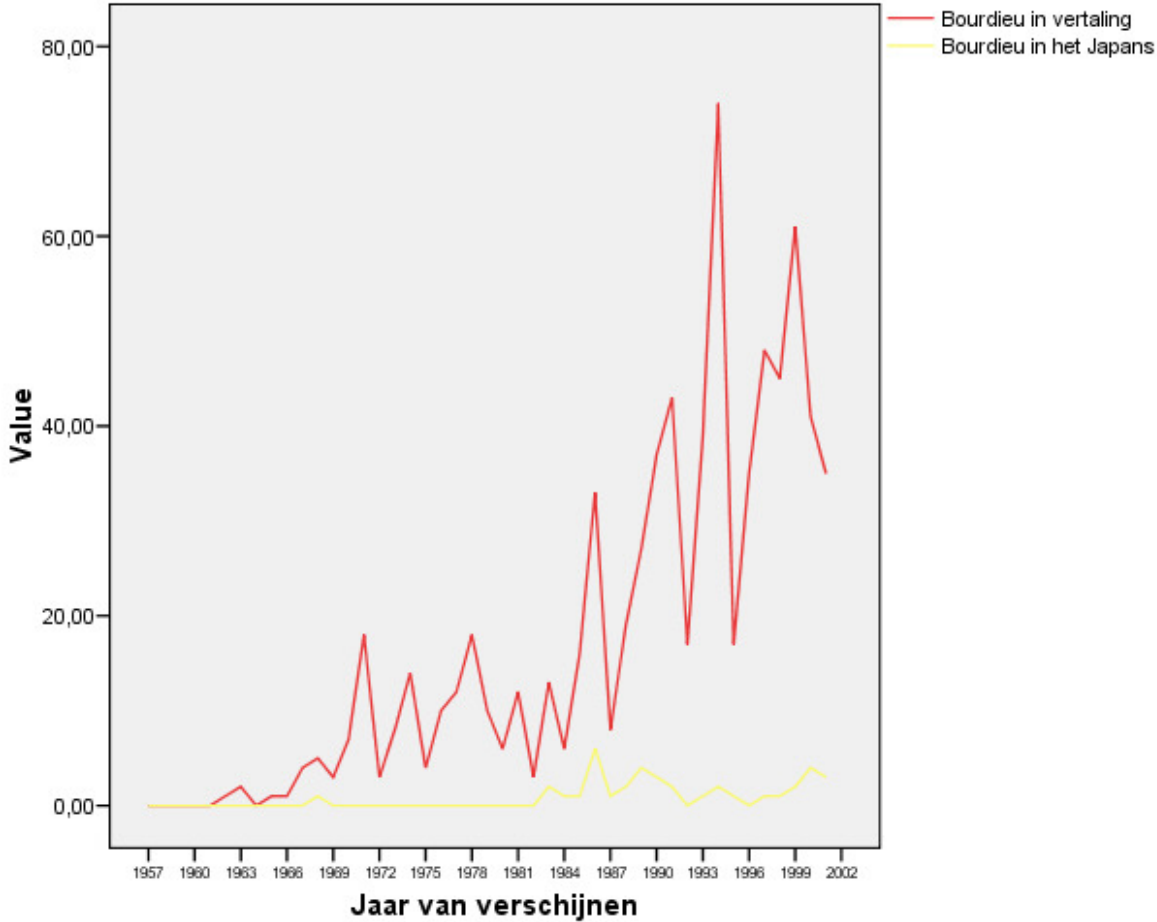
Grafiek 1: oorspronkelijke teksten van Bourdieu

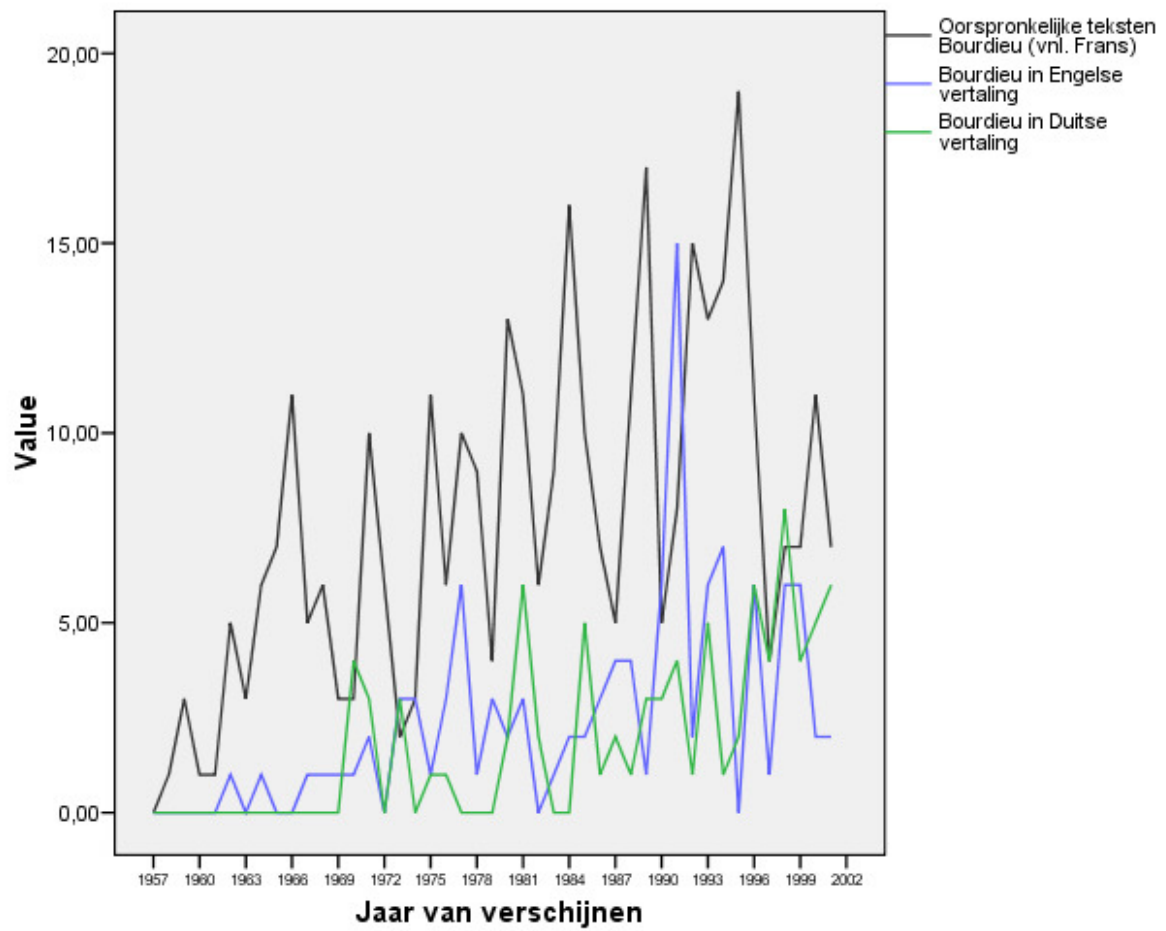
Grafiek 2: Bourdieu in vertaling

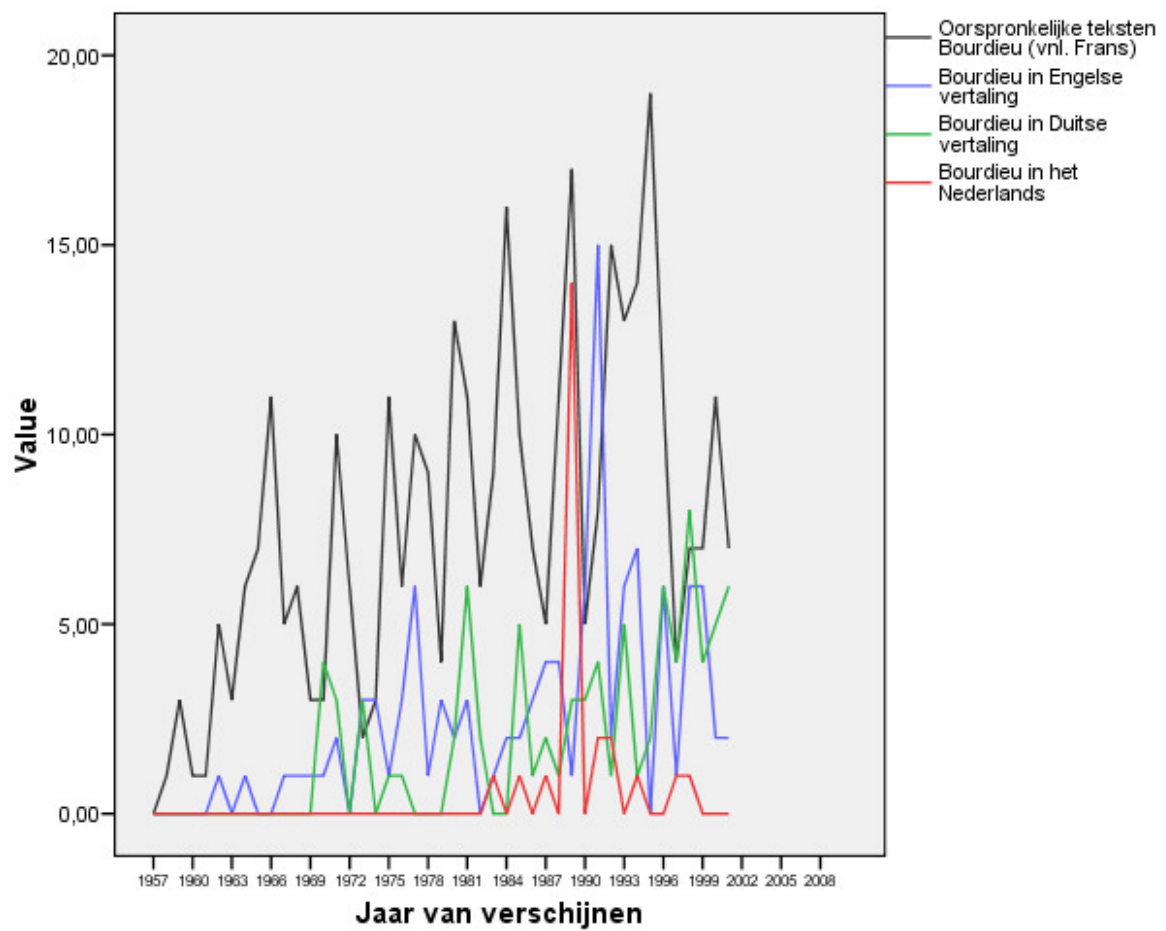
Grafiek 3: Bourdieu in Japanse vertaling

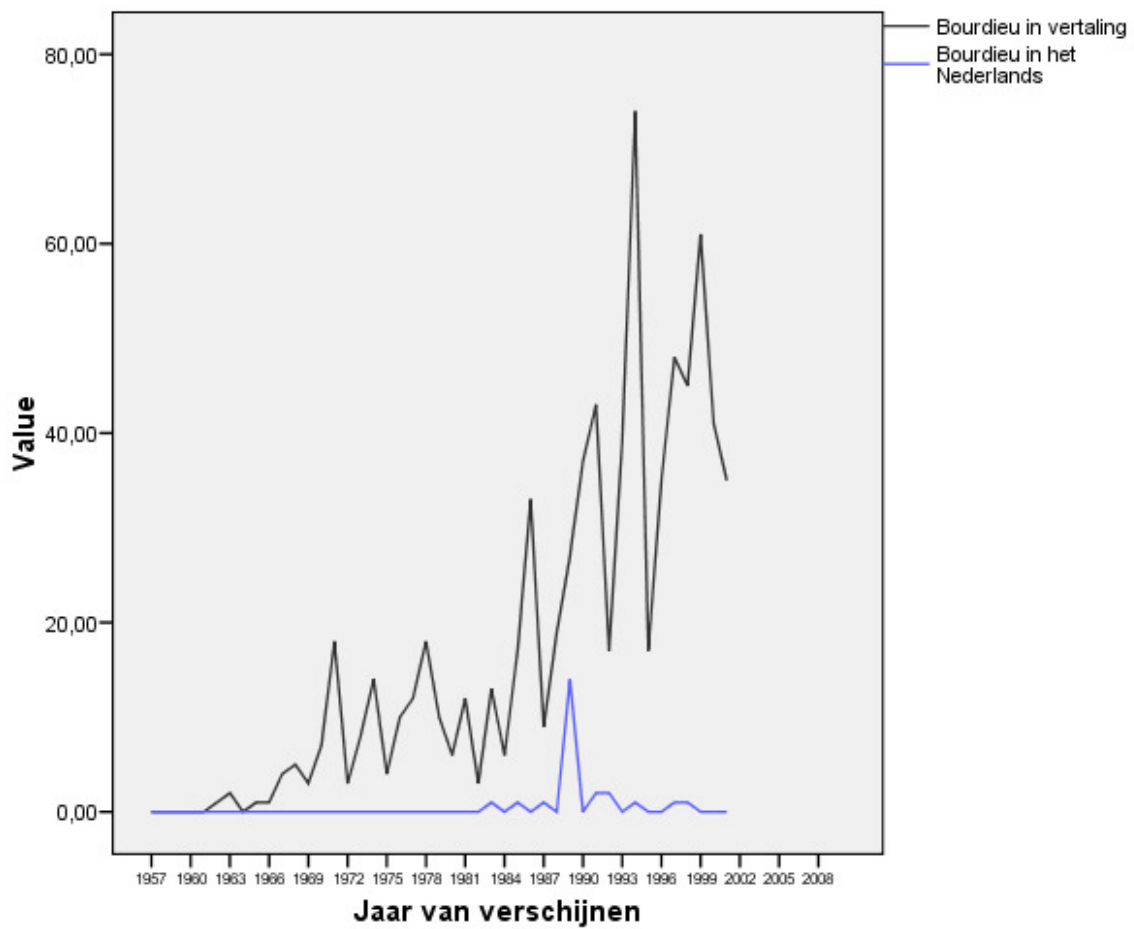
Grafiek 4: Bourdieu in Engelse en Duitse vertaling

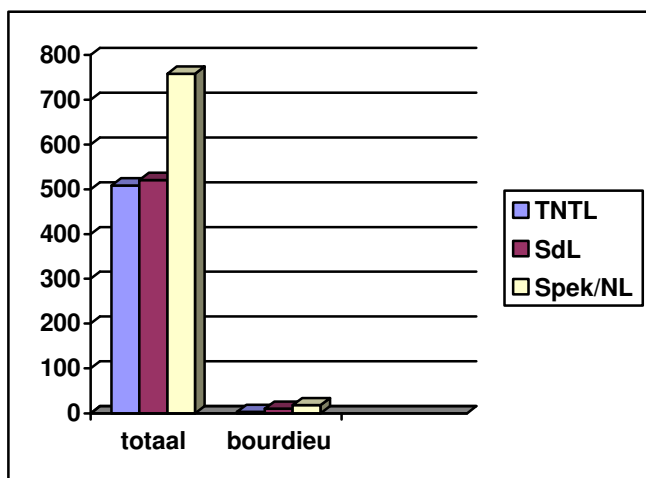
Grafiek 5: Bourdieu in Nederlandse vertaling

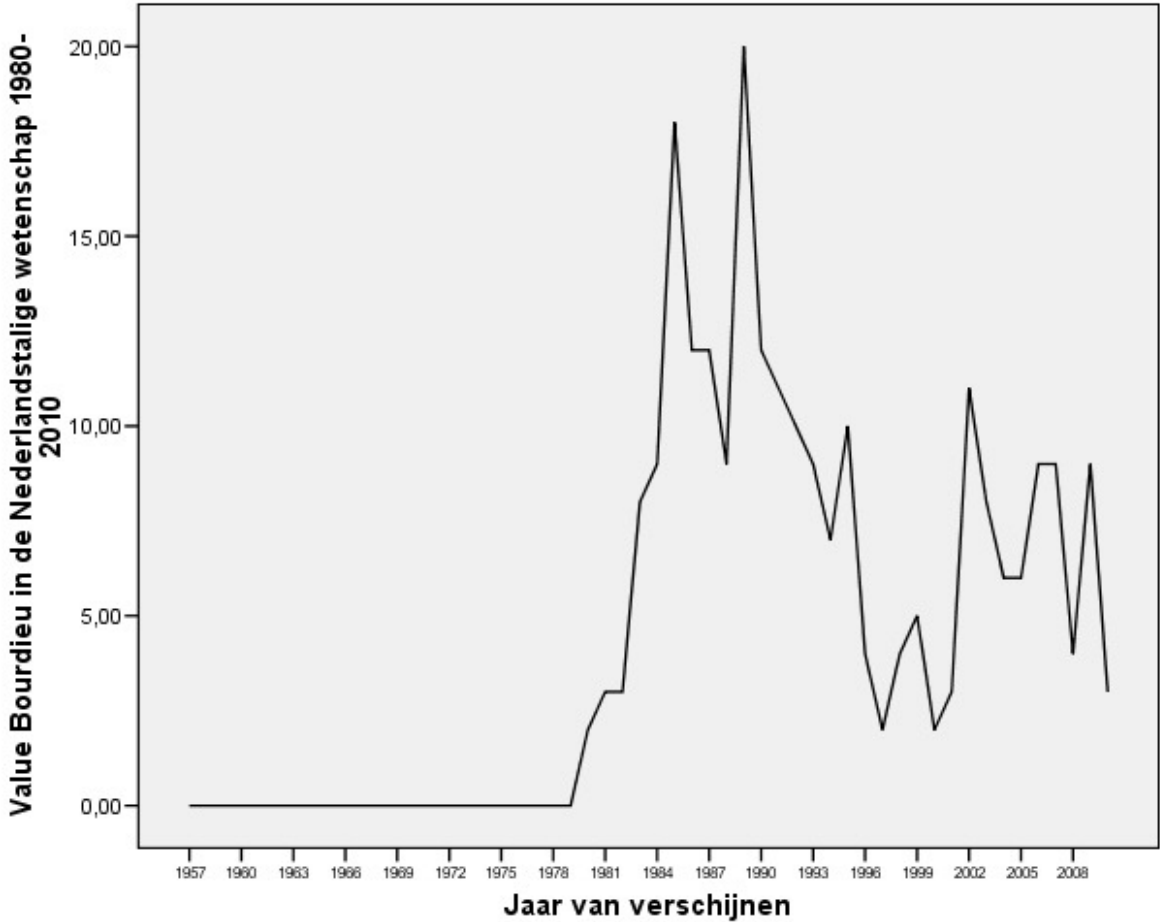
Grafiek 6: Bourdieu in het Nederlands en in alle andere talen (1962-2002)

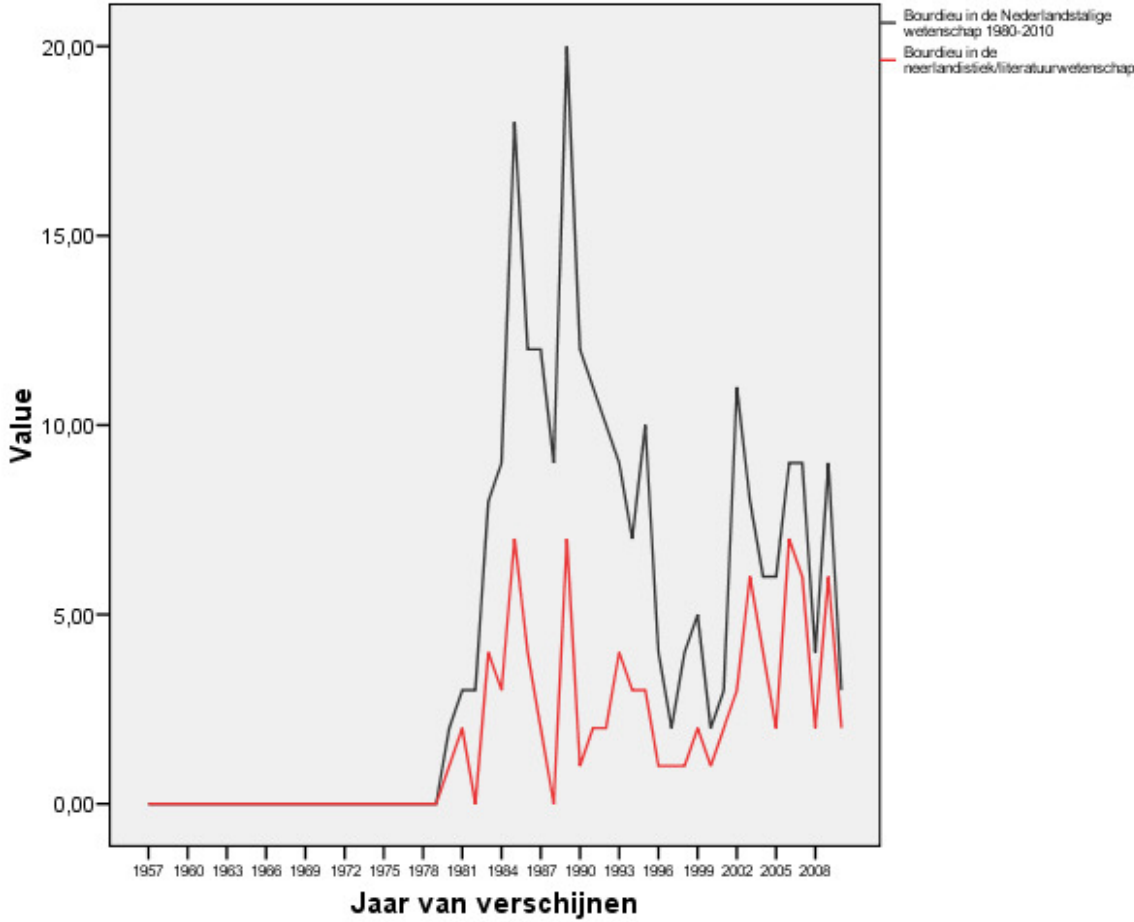
Grafiek 7: Bourdieu in de neerlandistische tijdschriften(1979-2010)

Grafiek 8: Bourdieu in de Nederlandstalige wetenschap 1980-2010

Grafiek 9: Bourdieu in de neerlandistiek/literatuurwetenschap 1980-2010

Grafiek 10: Bourdieu in 'brede' wetenschap vs. 'literatuurwetenschap'

